

Вони насилу спускались пологим берегом, і той, що йшов попереду, спотикнувся серед розкиданого каміння і ледве не впав. Подорожні стомились й ослабли, а на їхніх обличчях лежав відпечаток терпіння, породженого довгим бідкуванням. Вони несли важкі тюки із шерстяних ковдр, ремінням прив'язані до плечей і лоба. Кожен ніс рушницю. Йшли зігнуті, виставивши вперед плечі, ще більше голову і втупивши в землю очі.

— Хотів би я мати зараз ті два набойі, що лежать у нашій схованці, — сказав другий.

Його голос звучав сумовито. Він говорив в'яло, без будь-якого захоплення. Передній ступив у каламутний потік, що пінився серед каміння, і нічого не відповів товаришеві.

Другий подорожній попрямував услід за першим. Вони не поскидали взуття, хоч вода була холодна, як лід, така холодна, що аж кісточки почало ломити, а ступні зразу отерпли. Місцями вода досягала їм до колін, і обидва вони аж хитались, намагаючись утриматися на ногах.

Той, що йшов позаду, посковзнувшись на гладкому валуні й ледве не впавши, з великим зусиллям вдержався на ногах і в цю ж мить голосно скрикнув від болю. Заболіло так, що аж стало млосно, і він, похитнувшись, витягнув уперед вільну руку, ніби шукаючи в повітрі підпори. Намагаючись зберегти рівновагу, він ступив уперед, але знову похитнувся й ледве не впав. Тоді став, мов прикипілий до місця, і подивився на свого супутника. Той і не оглянувся.

Цілу хвилину він стояв нерухомо, неначе борючись із самим собою. Потім крикнув:

— Слухай, Білл, я вивихнув ногу.

Білл продовжував брести по каламутній воді. І не оглянувся. Подорожній спостерігав за Біллом, як той ішов, і хоч обличчя було байдуже, як і раніше, та очі його нагадували очі пораненого оленя.

Білл уже вибрався на протилежний берег і не оглядаючись попрямував далі. Людина стояла посеред струмка і стежила за ним. Його губи злегка сіпнулись, і видно було, як затремтіла над ними груба щетина рудого волосся. Він раз у раз проводив кінчиком язика по сухих губах.

— Білл! — крикнув ще раз.

Це був благальний крик сильної людини, яка потрапила в біду. Але Білл не оглянувся. Людина стежила, як Білл, химерно похитуючись і спотикаючись, незграбно вибирається пологим схилом вгору в напрямку до невиразної лінії горизонту, що зливалася з низьким горбом. Вона слідувала за Біллом, аж поки той не перевалив через гребінь і зник. Тоді подорожній відвів очі від горба і повільно оглянув навколо той світ, що залишився після зникнення Білла.

Біля горизонту тьмяно тліло сонце, майже зтягнуте туманом і випарами, які здавалися густою масою без контурів і обрисів. Перенісши всю свою вагу на непошкоджену ногу, людина дістала годинник. Стрілки показували чотири години. Був приблизно кінець липня або початок серпня; вже тиждень чи два він не рахував днів, але знав, що сонце знаходиться приблизно на північно-західній стороні. Подорожній глянув на південь і подумав, що десь там, за цими голими горбами, лежить Велике Ведмеже озеро, що в тому напрямку полярне коло перетинає дорогу через Канадську пустелю. Цей струмок, де він стояв, подавав воду в річку Коппермайн, що в свою чергу текла на північ і впадала в затоку Коронації і у Північний Льодовитий океан. Подорожній ніколи не був у тих місцях, але одного разу бачив їх на карті Гудзонової компанії.

Подорожній знову обвів очима навколишній світ. Невтішне видовище. Навкруги — розпливчата лінія горизонту і невисокі горби. Ні дерев, ні кущів, ні трави — нічого, крім величезної пустелі, що вселяла страх, і цей страх майнув у його очах.

— Білл! — прошепотів подорожній, і ще раз: — Білл!

Стоячи в каламутній воді, він зіщулювався, ніби безмежний простір давив на нього з непереборною силою, приголомшуючи його своєю спокійною величчю. Подорожній почав тремтіти, мов у пропасниці, аж рушниця випала з рук, з плеском збивши бризки води. Це примусило його опам'ятатися. Переборовши страх і оволодівши собою, він пошарив у воді руками і знайшов зброю. Потім пересунув тюк ближче до лівого плеча, щоб на пошкоджену ногу припадало менше ваги, і повільно, обережно, морщачись від болю, рушив до берега.

Він не зупинявся. З відчаєм, що доходив до безумства, незважаючи на біль, він спішив піднятися до гребеня горба, за яким зник його товариш, але вигляд у нього був смішніший і химерніший, ніж у Білла, коли той, спотикаючись, піднімався вгору. З гребеня перед ним відкрилася позбавлена життя невелика долина. Ним знову опанував страх, але він його переміг, пересунув тюк ще ближче до лівого плеча і пошкутьгав униз.

Дно долини було болотисте, бо густий мох насичувався водою, наче губка, і затримував її при самій поверхні. Ця вода бризкала з-під його ніг на кожному кроці, кожного разу з піднятої ноги обривався і падав з хлюпанням мокрий мох. Подорожній вибирав шлях від купини до купини і йшов по слідах свого товариша, перебираючись через кам'яні острівці, що виступали серед цього моря моху.

Він не збився з дороги, хоч і йшов сам. Знав, що прийде туди, де ростуть карликові ялинки і кволі смереки понад малим озером. Називалось це місце Тітчиннічілі, що місцевою мовою означає "Країна

Маленьких Паличок". А в те озеро впадав невеличкий струмок з прозорою водою. Біля струмка росте очерет, — це він добре запам'ятав, — але лісу там немає. Він піде вздовж нього до вододілу. Потім перейде цей вододіл і, прямуючи на захід, вздовж іншого струмка, спуститься берегом до злиття його з річкою Діз, а там під перевернутим човником, прикритим камінням, знайде свій запас. А в цьому сховищі будуть набой для рушниці, рибальські гачки й вудки, маленька сітка — всі приладдя, щоб ловити і убивати живність, добувати їжу. Там буде й борошно, правда небагато, шматок свинини і трохи бобу.

Білл чекатиме на нього там, і потім вони подадуться на веслах вниз річкою Діз на південь до Великого Ведмежого озера. І через це озеро на південь, весь час на південь, плестимуть вони, аж поки не досягнуть ріки Мекензі. Марно зима гнатиметься за ними, вода замерзатиме біля берегів, а дні ставатимуть холодними й різкими, вони ж рухатимуться на південь до якогось теплого пункту Гудзонової компанії, де ростуть високі гіллясті дерева і де вдосталь їжі.

Такі були думки людини, що ледве просувалася вперед. Мозок її працював так само наполегливо, як і тіло, і людина старалась думати, що Білл не покинув її, що Білл, напевне, чекатиме біля сховища. Подорожній повинен був думати так, бо інакше йому лишалось лягти й умерти, а не боротись.

І поки тьмяна куля сонця повільно опускалась до північного заходу, подорожній не раз перейшов думкою кожний дюйм свого шляху на південь, який вони здійснять разом з Біллом, тікаючи від зими, що насувалася. І він знову й знову перебирав у пам'яті запаси їжі, схованої в тайнику, і запаси їжі на посту Гудзонової компанії. Він два дні нічого не їв, і вже довгий час недоїдав. Часто він нахилявся, зривав з моху бліді ягоди, клав їх в рот, жував і ковтав. Це була маленька зернина у водяній оболонці. В роті вода тане, залишається зерно — терпке й гірке. Людина знала, що ці ягоди непоживні, але терпеливо їх жувала з надією, сильнішою за знання і досвід.

О дев'ятій годині подорожній розбив великий палець ноги об гострий камінь, похитнувся і впав від страшної втоми і слабості. Перележав на боці деякий час нерухомо. Потім звільнився від ремінців свого вантажу і насилу сів. Ще тільки починало темніти, і в присмерку, що повільно густішав, подорожній напимацки почав шукати клапті сухого моху. Зібравши цілий оберемок, запалив багаття, тліюче, курне, і поставив скип'ятити воду в котелку.

Потім розпакував свій тук і перш за все порахував сірники. Їх було шістдесят сім. Для певності довелося перелічити тричі. Він розділив їх на три частини, загорнув у промащений папір і сховав одну пачку в порожній кисет, другу пачку — за підкладку старого капелюха, а третю — під сорочку, на груди. Коли з цим було покінчено, людину охопив панічний страх, і вона розгорнула сірники й знову їх порахувала. Їх було, як і раніше, шістдесят сім.

Подорожній розклав своє взуття біля вогню. Мокасини перетворились на мокре дрантя; пошиті із вовняної ковдри панчохи місцями протерлися наскрізь, а ноги стерлися до крові. Біля кісточки на нозі смикало, і він уважно придивився. Опух набряк завбільшки з коліно. Подорожній відірвав довгу смужку від однієї із своїх двох вовняних ковдр і міцно обмотав нею кісточку. Потім відірвав ще кілька смужок і обмотав ними ноги — це повинно було замінити мокасини і панчохи. Далі напився гарячої води, завів годинник і ліг, загорнувшись у ковдри.

Він спав, як убитий. Біля півночі ненадовго стемніло, і незабаром почало світати. Сонце зійшло на північному сході, захищене за сірими хмарами: тільки розвиднілось.

О шостій годині ранку подорожній прокинувся. Він лежав горілиць. Глянув на сіре небо і відчув, що голодний.

Підвівшись на лікті, подорожній здригнувся від сильного пирхання і побачив самця-карібу, що дивився на нього з настороженою цікавістю.

Звір стояв недалеко, не далі, як за п'ятдесят футів, і раптом в уяві подорожнього промайнув шматок оленини, що шкварчав і смажився на вогні, і він навіть відчув її смак. Наосліп схопив свою незаряджену рушницю, прицілився і натиснув на спусковий крючок. Олень пирхнув і, постукуючи копитами, пострибав через кам'яні виступи.

Подорожній вилаявся й швирнув від себе незаряджену рушницю. Голосно застогнав, намагаючись стати на рівні ноги. Але це була важка й занадто болюча спроба, його суглоби нагадували поржавлені завіси. Для того щоб їх зігнути чи розігнути, вимагалось особливо гостре напруження сили волі. Коли подорожній, нарешті, підвівся на ноги, минуло ще кілька хвилин, поки він зміг випрямитись і триматися рівно, як повинна стояти людина.

Він вибрався на маленький горбок і глянув навколо. Там не було ні дерев, ні кущів — нічого, крім сірого моря моху, одноманітність якого лише подекуди порушувалась сірим камінням, сірими озерцями і сірими струмочками. Небо також було сіре. Ні сонця, ні натяку на сонце. Подорожній не мав найменшої уяви, де північ, і забув шлях, яким прийшов сюди минулої ночі. Але не збився з дороги. Він знав це. Ось незабаром він прийде до Країни Маленьких Паличок. Подорожній відчував, що вона лежить десь ліворуч, недалеко — можливо зразу ж за найближчим низьким горбом.

Він вернувся, щоб ув'язати свій клунок перед мандрівкою. Переконавшись, що всі три пакетики із сірниками цілі, подорожній не почав їх перераховувати, але задумався над зморщеною торбинкою із лосьової шкіри. Торбинка була невеличка, її можна було прикрити долонями. Але важила вона п'ятнадцять фунтів — стільки, скільки решта всього вантажу — і це турбувало його. Зрештою він відклав її в сторону і почав складати інші речі. Потім зупинився, щоб подивитись на торбинку із лосьової шкіри, швидко підняв її, оглянувся навколо зухвало, наче пустеля намагалась відняти його скарб. Коли ж він звівся на ноги і побрів уперед, назустріч новому дню, торбинка разом з іншими речами лежала у нього за спиною.

Подорожній пішов вліво, час від часу зупиняючись, щоб поїсти мохових ягід. Кісточка набрякла ще більше, людина шкандибала ще дужче, але біль в нозі був зовсім не значним в порівнянні із болем в шлункові. Муки голоду ставали все нестерпнішими. Вони гризли й гризли його, поки він перестав усвідомлювати, куди йти далі, щоб добратись до Країни Маленьких Паличок. Мохові ягоди не припинили болю в шлунку, а язик та піднебіння аж пашіли від їх їдкого соку.

Подорожній спустився в долину, де з каміння, залопотівши крилами, злетіла вгору зграя білих куріпок. "Керр-керр-керр!" кричали вони. Подорожній кидав на них камінням, та не влучив ні в одну. Тоді поклав на землю свій клунок і почав підкрадатись до куріпок, наче кіт до горобців. Гостре каміння різало йому ноги, коліна залишали за собою кривавий слід, але із-за мук голоду він не звертав уваги на цей біль. Він повз по мокрому мохові, одяг промокла наскрізь, тіло трусилося від холоду, але подорожній нічого не усвідомлював — таке велике було бажання їсти. А тут куріпки щораз злітали, лопотіли крилами перед ним, аж поки їх "керр-керр-керр" почало йому здаватися глузуванням; він посилав їм прокляття, передражняючи птахів.

Якось він наткнувся на куріпку, яка, очевидно, спала. Він побачив її лише тоді, коли вона метнулася йому прямо в обличчя, випурхнувши із свого кам'яного сховища. Хоч як несподівано з'явилась куріпка, він все-таки встиг її схопити, але не втримав, і в руці залишилося три пір'їнки з її хвоста. Спостерігаючи за польотом птиці, подорожній відчув до неї таку ненависть, ніби вона заподіяла йому страшне зло. Потім повернувся й знову взяв на плече свою ношу.

Вдень подорожній прийшов у долину, де було багато дичини. Ніби дратуючи його, мимо, на відстані пострілу з рушниці, пронеслось стадо карібу, голів з двадцять. Він почував дике бажання погнатися за ними і був певен, що зможе наздогнати. Потім назустріч вибігла чорна лисиця, несучи в зубах куріпку. Він закричав. Це був жахливий крик, перелякана лисиця метнулася в сторону, але куріпку не випустила.

Надвечір подорожній дійшов до глинясто-каламутного струмка, що протікав крізь очеретяні зарослі. Міцно схопившись за очеретину біля самого кореня, він витяг із землі щось схоже на молоденьку цибулинку, завбільшки з ніготь. Цибулинка була м'яка, і його зуби вп'ялися в неї з апетитним хрумтінням. Але волокно було тверде, ніби прядиво, насичене водою, як ті мохові ягоди, й позбавлене поживності. Людина скинула свій клунок і рачки поповзла в зарослі, гризучи очерет і плямкаючи, наче тварина.

Людина дуже стомилася, і часто з'являлося бажання відпочити — лягти й заснути, але голод — саме голод, а не бажання дістатися до Країни Маленьких Паличок — весь час підганяв уперед.

Подорожній шукав у маленьких калюжках жаб і копав землю нігтями, шукаючи черв'яків, хоча знав, що ні жаби, ні черв'яки не існували таю далеко на півночі.

Він марно заглядав у кожную калюжу і, нарешті, з настанням присмерку, побачив в одній такій калюжі рибинку, завбільшки з піскаря. Подорожній встромив у воду руку аж по плече, але рибка втекла від нього. Тоді він почав її ловити обома руками та скаламутив воду до самого дна. Захопившись ловлею, він і сам упав у воду і змок до пояса. Вода так скаламутилась, що рибинку вже не можна було розгледіти: довелося чекати, поки мул осяде на дно.

Подорожній знову заходився ловити рибинку і знову скаламутив воду. Але не було сили чекати. Він одв'язав котелок і почав вичерпувати воду із калюжі. Спочатку черпав люто, забризкуючись й виливаючи воду так близько, що вона збігала назад до калюжі. Потім почав діяти обережніше, намагаючись зберегти спокій, хоч серце його розривало груди, а руки тремтіли. За півгодини калюжа була майже висušена. Не залишилось там і кухля води. Але риби в калюжі не було. Він побачив між камінням потайну щілину, через яку рибинка й вислизнула в іншу, ще більшу калюжу — таку, що подорожній не зміг би спорожнити за цілу

добу. Коли б знати про щілину раніше, її можна було б закрити камінцем, і рибинка не втекла б від нього.

Подумавши про це, він весь зіщулювся і безсило впав на мокру землю. Спочатку заплакав тихо, потім заридав голосно, звертаючись до немилосердної пустелі, яка оточувала його навколо, і довго не міг заспокоїтись, схлипуючи без сліз.

Розпалив багаття, зігрівся, випивши кілька кухлів гарячої води, і розташувався на нічліг на кам'яному виступі, так само як і минулої ночі. Перед тим як лягти, він перевірів, чи не промокли його сірники, і завів годинник. Ковдри були мокрі й липкі. Біля кісточки боляче сіпало. Але він знав одно — що голодний, і в неспокійному сні йому ввижалися свята, бенкети і страви, приготовані найрізноманітнішими способами.

Подорожній проснувся промерзлим і зовсім хворим. Сонця не було. Сірий тон землі та неба став ще темніший, ще глибший. Повівав їдкий вітер, і перший лапатий сніг побілів вершини горбів. Поки людина розпалювала багаття і кипятила воду, повітря навколо неї ніби загусло и побіліло. Це пішов сніг наполовину з дощем, лапатими вогкими сніжинками. Спочатку сніжинки розтавали, ледве торкнувшись землі, але потім вкрили землю, погасили вогонь і знищили запас сухого моху.

Подорожній звалив на спину свій тюк і поплентався далі, невідомо куди. Його вже не цікавили ні Країна Маленьких Паличок, ні Білл, ні схованка під перевернутим човном на березі ріки Діз. Ним керувало одне бажання: "їсти!" Подорожній божеволів від голоду. Він більше не вибирав дороги, тільки намагався триматися низин, брів по мокрому снігу, рвав напощаки водянисті мохові ягоди й мало не падав, висмикуючи з корінням очерет. Але ця несмачна їжа зовсім не насичала. Потім натрапив на якусь кисленьку травичку і поїв усе, що знайшов. Та й травички було небагато, до того ж вона стелилась по самій землі і ховалась під кількома дюймами снігу.

Цієї ночі він не мав ні багаття ні гарячої води, заліз під свої ковдри і заснув неспокійним сном. Сніг змінився холодним дощем. Подорожній часто прокидався, відчуваючи, як дощ ллє йому на обличчя. Наступив день — сірий день без сонця. Дощ перестав. Зникло і болюче відчуття голоду. Був тільки тупий, ниючий біль у шлункові, але це не завдавало йому особливих мук. Думка людини стала працювати краще, і вона знову думала про Країну Маленьких Паличок і про сховище на березі річки Діз.

Подорожній порвав рештки однієї з ковдр на смужки й обмотав ними закривавлені ноги, змінив пов'язку на кісточці і приготувався до нової мандрівки. Підійшовши до свого вантажу, він довго стояв над зморщеною торбинкою із лосьової шкіри, але все ж таки взяв її з собою.

Сніг розтанув під дощем, і тільки вершини пагорків білили. Зійшло сонце, і подорожньому вдалося визначити сторони світу, хоч тепер вже знав, що заблудився. Може, блукання в ці голодні дні завели його занадто далеко вліво. Отже, тепер він тримався правої сторони, намагаючись знову знайти вірний напрям.

Хоч муки голоду й не були вже такі гострі, але подорожній почував, що дуже охляв. Збираючи ягоди і стебла очерету, він часто зупинявся й відпочивав. Язик у нього пересох, розпух і ніби покритий тонкими волосинками, в роті було якось гірко. Чимало клопоту завдавало йому серце. Не встигав він пройти кілька кроків, як воно починало своє невблаганне тук-тук-тук, а потім зривалось і сильно тремтіло дрібними частими ударами, від яких він задихався, втрачаючи свідомість.

В обід подорожній знайшов у великій калюжі двох піскарів. Вичерпати калюжу було неможливо, але тепер він заспокоївся і умудрився спіймати їх своїм залізним котелком. Вони були завбільшки з мізинець, але він вже не відчував гострого голоду. Тупий біль в шлункові став ще тупішим і слабшим. Здавалось, що його шлунок дрімає. Він з'їв рибу сирю, примушуючи себе старанно розжовувати її. Хоч подорожньому й не хотілося їсти, але він підкорявся міркуванням про те, що мусить їсти для того, щоб жити.

Ввечері він зловив ще трьох піскарів, двох з'їв, а третього залишив на сніданок. Сонце підсушило ріденькі порослі моху, і він зміг скип'ятити води і зігрітися. Цього дня людина пройшла не більше десяти миль, а наступного дня, просуваючись тільки тоді, коли дозволяло серце, майже вдвоє менше. Шлунок уже нічим не нагадував про себе, наче заснув. Подорожній опинився в якійсь невідомій місцевості, де карібу зустрічалися частіше, а також і вовки. їхнє виття порушувало німу тишу пустелі. А одного разу троє вовків крадькома перебігли йому дорогу і зникли.

Ще одна ніч; а вранці, опам'ятавшись нарешті, він розв'язав ремінці, які стягали поморщену торбинку. З неї посипався жовтий струмінь золотого піску та саморідних грудочок золота. Подорожній на око розділив це золото на дві рівні частини, заховав одну частину під помітний камінь, загорнувши її в шмат ковдри, а другу частину поклав знову в торбинку. Останніми залишками ковдри він обмотав ноги. Подорожній не хотів розлучатися з рушницею: адже ж там, в схованці на березі річки Діз, зберігалися набойі.

День був туманний, і цього дня людина знову відчула голод. Подорожній дуже ослаб, і в нього так крутилась голова, аж темніло часом в очах. Тепер він щоразу спотикався і падав, і, якимось зачепившись, упав прямо на гніздо білої куріпки. Там сиділо четверо пташенят, які щойно вилупились, — маленькі тріпотливі грудочки життя, на один ковток; і він жадібно з'їв їх, запихаючи живими в рот, і трощаючи зубами, мов шкаралупу з яєць. Мати пташенят з голосним криком побивалась навколо. Він намагався підбити її прикладом своєї рушниці, але вона відлетіла. Тоді він почав кидати на неї камінцями і випадково підбив крило. Куріпка, то підлітаючи, то волочаючи підбите крило, кинулась тікати, але подорожній не переставав гнатись за нею.

Пташенятка тільки роздратовували його апетит. Незграбно шкутильгаючи, він кидав на куріпку камінцями і часом хрипко викрикував, потім замовкав, терпеливо підводився на ноги після того, як падав, і протирав рукою очі, борючись з млостю.

Погоня завела його в найбільш болотисте місце долини, і там він наткнувся на людські сліди на вогкому мохові. Це були не його сліди — мабуть, сліди Білла. Але він не міг зупинитись, тому що куріпка тікала все далі й далі. Спочатку треба зловити її, а потім можна повернутись і довідатись про сліди.

Подорожній заганяв пташку, але й сам вибився із сил. Вона, важко дихаючи, лежала на боку. Він, так само важко дихаючи, не мав сили доповзти до неї, хоч і лежав недалеко. А коли подорожній відпочив, відпочила й куріпка і випурхнула з-під його жадібно простягнутої руки. Погоня відновилась. Але настала ніч, і куріпка втекла. Похитуючись від втоми, подорожній упав лицем до землі з клунком на спині і розрізав собі щоку. Подорожній довго не ворушився, потім перевернувся на бік, завів годинник і так пролежав до ранку.

Другого дня знову стояв туман. Половина останньої ковдри пішла на обмотування ніг. Йому не пощастило відшукати сліди Білла. Та це й не мало значення. Голод настійливо підганяв подорожнього вперед. Тільки... тільки він дивувався: невже Білл також заблудився? Опівдні ноша стала непосильно важкою. Знову подорожній розділив золото, на цей раз просто висипавши половину на землю. Надвечір він викинув і решту, собі залишив тільки клаптик ковдри, котелок і рушницю.

Подорожнього почали мучити галюцинації. Йому раптом здалося, що в нього залишився один патрон. Патрон був у патроннику рушниці, і подорожній не помітив його. А проте він весь час пам'ятав, що патронник рушниці порожній. Однак галюцинація не проходила. Він боровся з нею годинами, потім оглядав рушницю й переконувався, що вона не заряджена. Розчарування було настільки гірким, наче людина й справді сподівалася знайти патрон. Через півгодини галюцинації виникали знову. Подорожній знову боровся з ними, і все ж галюцинації поверталися, аж поки він не оглядав рушницю та сам себе не переконував. Іноді думкою подорожній линув далеко, а сам плентався як автомат. І якісь химерні картини й думки точили його мозок, наче черви. Але це продовжувалося недовго, бо муки голоду постійно нагадували про себе. Та ось

подорожнього вразило таке видовище, від якого він мало не умлів. Він захитався, як п'яний, намагаючись не впасти. Перед ним стояв кінь. Кінь! Подорожній не вірив своїм очам, їх застилав густий туман, пронизаний блискучими цятками світла. Він зо зла протер очі, щоб відігнати видіння, і побачив не коня, а великого бурого ведмедя. Звір розглядав його з ворожою цікавістю.

Подорожній приклав до плеча рушницю, але згадав, що це ні до чого. Він опустив її і вихопив із розшитих бісером піхов мисливський ніж. Перед ним було м'ясо й життя. Він торкнувся великим пальцем леза: ніж був гострий. І кінчик теж. Він хотів сам кинутися на ведмедя і вбити його. Але серце подорожнього пересторожливо забилося — туп-туп-туп. Потім він відчув, як серце підскочило кудись вгору і дрібно затремтіло, голову ніби стисло залізним обручем, і свідомість заволокло темрявою.

Спочатку ним оволоділо почуття несамовитої відваги, потім він перелякався. А що як звір кине́ться на нього, такого слабого? Він випрямився на весь зріст, міцно стиснув ніж і грізно уставився на ведмедя. Ведмідь незграбно ступив пару кроків, став на задні лапи і несміливо заревів. Коли б людина кинулась бігти, ведмідь погнався б за нею. Але людина не побігла. З відчаю вона запалилася мужністю. Людина й собі заревла дико, страшно, як звір, даючи волю страху, який невід'ємний від життя і тісно переплетений з самим його корінням.

Погрозливо заревівши, ведмідь подався геть в сторону, збентежений таємничою твариною на двох ногах, що виявилась такою рішучою й небоязкою. Але людина не ворухнулась, поки не минула небезпека, а потім почала тремтіти й повалилась на мокрий мох.

Людина примусила себе підвестися і пішла далі. Тепер інший страх охопив її. Людина боялась не того, що може вмерти з голоду. Страшно, що може загинути не своєю смертю раніше, ніж голод виснажить останні сили і заглушить останнє прагнення зберегти життя. Кругом були вовки. З усіх боків в пустелі чулось їхнє виття, що сповняло повітря погрозою. Ця погроза була настільки відчутною, що подорожній мимоволі, піднімав

догори руки, щоб відсунути її від себе, наче то були стіни роздутого вітром намету.

Час від часу вовки по двоє й по троє перебігали подорожньому шлях. Та вони пробігали мимо. Їх було небагато, до того ж вовки полювали на оленів, які не чинили опору. А ця дивна двонога істота, що тримається вертикально, може, чого доброго, кусатися й дряпатися.

Надвечір подорожній натрапив на розкидані кістки: вовкам удалося розтерзати жертву. То були рештки молодого карібу, який ще годину тому мукав, стрибав, бігав, сповнений життя. Подорожній дивився на кістки, пообгризувані, наче обстругані, але рожеві, бо в їх клітинах життя ще не вмерло. А можливо, що й з ним таке трапиться, поки мине день! І таке воно, життя. Марне й недовге. Тільки воно й причиняє муки. Смерть — милосердна. Вмерти — значить заснути. Смерть — це кінець, спокій. Так чому ж тоді він не хоче вмерти?

Але це філософствування тривало недовго. Він присів навпочіпки, взяв кістку в рот і почав висмоктувати з неї рештки життя, які ще забарвлювали її в блідорожевий колір. Солодкий смак м'яса, тонкий і ледве вловимий, як далекий спогад, доводив його до божевілля. Він стискував щелепи й трошив кістки. Інколи кришилася кістка, інколи ламалися його зуби. Потім подорожній став розбивати кістки камінням, розтирав їх на кашу і ковтав. Поспішаючи, він порозбивав камінням пальці, та ще й дивувався, що вони не дуже боліли.

Настали страшні дні — падав сніг та йшов дощ. Подорожній несвідомо розташовувався на відпочинок і вирушав знову. Він ішов і вночі, і вдень. Відпочивав там, де падав, а коли згасаюче в ньому життя спалахувало й горіло трохи яскравіше, він повз уперед. Як людина, подорожній більше не боровся. Гнало його вперед саме життя, яке не хотіло вмирати. Він не страждав. Нерви його ніби завмерли, оніміли, а думка потопала серед химерних видінь та чудових мрій.

Однак він смоктав і жував розтриті кістки молодого оленя. Рештки кісточок він зібрав і поніс з собою. Подорожній більше не вибирався на горби і не переходив вододіли, а несвідомо брів уздовж великого струмка, який біг широкою долиною. Подорожній вже не бачив ні струмка, ні долини, тільки видіння. Його душа й тіло просувалися вперед поруч, але все ж таки окремо; такою тонкою була нитка, що з'єднувала їх.

Якось подорожній прокинувся зовсім притомний; він лежав горілиць на камінному виступі. Сонце світило ясно й тепло. Здалеку доносилося мукання молоденьких карібу. Промайнула згадка про дощ, сніг і вітер, але він не знав, скільки часу термосила його буря — два дні чи тижні.

Подорожній пролежав якийсь час нерухомо, а благодійне сонячне проміння зігрівало його нещасне тіло своїм теплом. "Гарний день", подумала людина. Чи не можна тепер визначити, де вона опинилася? З болісним зусиллям подорожній перевернувся на бік. Внизу повільно текла широка річка. Його збентежило те, що він не знав цієї річки. Поволі стежив він очима, як річка вигиналась серед голих, темних і низьких горбів, ще більш голих, темних і низьких, ніж ті, які зустрічав він досі. Повільно, задумливо, безпристрасно простежив подорожній за течією дивного струмка аж до самого горизонту і раптом побачив, що цей струмок вливається в широке виблискуюче море. Але й це не зворушило його. "Дивно, — подумав він, — що ж це — міраж чи видіння?" Скоріше — видіння, плід хворобливої фантазії. І він ще більше переконався в цьому, коли побачив корабель, що стояв на якорі посеред виблискуючого моря... На мить подорожній заплющив очі, потім знову їх розплющив. Дивно, яке воно настирливе, це видіння. А втім, що ж тут дивного: нема і не може бути ні морів, ні кораблів посеред безлюдних просторів, так само, як немає патронів в його рушниці.

Подорожній почув якийсь звук позад себе — чи то хрипіння, чи то кашель. Дуже повільно, відчуваючи страшну слабкість та задерев'янілість в усьому тілі, він перевернувся на другий бік. Поблизу нічого не було видно, але подорожній терпеливо чекав. Дивні звуки почулися знову, і

ось кроків за двадцять від себе він розгледів між двома зубчастими камінцями сіру голову вовка. Його гострі вуха стирчали не так рівно, як це подорожній бачив у інших вовків, очі були мутні й залиті кров'ю, його голова трималась слабо і безпорадно. Звір все ще щурився на сонячному світлі. Вовк, очевидно, був хворий, тому що хрипіння і кашель не переставали.

"Ось це принаймні справжнє", подумав він і знову повернувся на другий бік так, щоб можна було побачити світ, раніше закритий від нього маревом. Але море, як і колись, блищало вдалині, і корабель було ясно видно. Можливо, все-таки це дійсність? Подорожній надовго закрив очі і задумався, і нарешті, все зрозумів. Він простував на північний схід, віддаляючись від вододілу річки Діз до долини річки Коппермайн. Ця широка, лінива річка і є Коппермайн. Це блискуче море — Північний Льодовитий океан. Цей корабель — китобій, що відбився на схід, далеко на схід від гирла Мекензі й закинув якір в затоці Коронації. Подорожній згадав карту Гудзонової компанії, яку бачив колись, і все йому стало ясно й зрозуміло.

Він сів і почав думати, що тепер робити. Обмотки із ковдри порвалися, і ноги перетворилися на безформні шматки сирого м'яса. Остання ковдра пропала. Рушниця й ніж десь пропали. Загубив подорожній і свій капелюх, а разом з ним і пачку сірників, засунутих за підкладку. Але сірники на грудях, завернуті в намащений олією папір і сховані в кисет, були цілі й сухі. Він подивився на годинник. Стрілки показували одинадцять, годинник ще йшов. Напевне, час від часу він заводив його.

Подорожній почував себе спокійно і впевнено. Незважаючи на надзвичайну кваліть, він не відчував болю. Йому не хотілося їсти. Думка про їжу навіть не приваблювала його, і все, що він робив, диктувалось розумом. Подорожній відірвав обидві штанини до колін і обмотав ними ступні ніг. Якимсь чудом його котелок уцілів. Треба напиться гарячої води, перш ніж розпочати важку, — він це передбачав, — мандрівку до корабля.

Рухи подорожнього були повільні. Він весь тіпався, як паралітик. Вирішивши назбирати сухого моху, він переконався, що не може звестися на ноги. Довгий час він намагався підвестися, але задовольнився тим, що поповз рачки. Раз він підліз зовсім близько до хворого вовка. Звір неохоче подався назад, облизуючи щелепи язиком, який, здавалось, не мав сили рухатись. Подорожній помітив, що язик у вовка не звичайного здорового червоного кольору, а жовтуватобурого і наче покритий шорсткою кіркою напівсухого слизу.

Випивши кухоль гарячої води, подорожній відчув у собі досить сили, щоб звестися на ноги і навіть іти, якщо тільки смертельно хвора людина може ходити. Майже кожної хвилини він мусив зупинятися і відпочивати. Його кроки були слабкі й непевні, і такою ж слабою й непевною ходою брів услід за ним вовк; і за ніч, коли темрява оповила виблискуюче море, людина наблизилася до берега не більше як на чотири милі.

Цілу ніч подорожній чув кашель хворого вовка і час від часу мукання молодих карібу. Скрізь було життя, повне сили й здоров'я, і він знав, що хворий вовк тягнеться услід за ним в надії, що людина умре першою. Вранці, розкривши очі, подорожній побачив, що на нього дивиться вовк — з тугою і жадібно. Вовк стояв, похнюпивши голову і підгорнувши хвіст, наче бідолашний пес. Звір трусився від холодного ранкового вітру і безнадійно вищирив зуби, коли людина озвалася до нього не голосом, а якимсь хрипким шепотом.

Сонце світило ясно, і весь ранок людина, спотикаючись і падаючи, брела в напрямку до моря і корабля. Погода була розкішна. Стояло коротке бабине літо, властиве тим широтам. Воно могло тривати тиждень, а могло скінчитись і завтра чи післязавтра.

Після полудня подорожній натрапив на чийсь слід. Це був слід іншої людини, яка не йшла, а лізла рачки. Йому спало на думку, що то міг бути Білл, але ця думка його не зацікавила, не порушила тупої байдужості. Почуття й переживання вже залишили подорожнього. Не відчував більше болю. Шлунок і нерви ніби заснули. Але життя гнало його вперед. Він був

дуже стомлений, але вмирати не хотів. І тому подорожній ще їв мохові ягоди й піскарів, пив гарячу воду й насторожено слідкував за хворим вовком.

Він пішов по сліду іншої людини і скоро побачив її кінець: кілька свіжообгризених кісток на мокрому поцяткованому лапами багатьох вовків моху. Тут же валялася зморщена торбинка з лосьової шкіри, така ж сама, як була і в нього, але роздерта гострими зубами. Він підняв торбинку, хоч вага її була занадто великою для його слабих пальців. Так, значить, Білл ніс цю торбинку аж до останку. Ха-ха! Оце б поглузувати з Білла. Він виживе й візьме торбину з собою на корабель, який стоїть на блискучому морі. Сміх подорожнього звучав хрипко й зловісно, ніби каркання ворони, і хворий вовк приєднався до нього, сумно виючи. Людина раптом замовкла. Як вона могла з Білла сміятись? Якщо це — Білл. Якщо ці кістки, такі рожево-білі й чисті, були колись Біллом!

Подорожній відвернувся. Ну що ж, Білл покинув його, але він не візьме золота Білла й не буде смоктати його кісток... "А Білл, напевне, зробив би так, якби все сталося навпаки", роздумував подорожній, шкутильгаючи далі.

Дійшов до невеличкого озерця. Нахилившись подивитися, чи немає в ньому піскарів, він раптом, ніби ужалений, відсахнувся назад. Подорожній побачив у воді своє відображення. Це страшне видовище вразило навіть його приспану чутливість. В озерці плавали три піскарі, але це озерце було таке велике, що нічого було й думати про те, щоб вичерпати воду. Після кількох невдалих спроб спіймати рибу котелком, людина відмовилася від свого наміру, боячись, що від слабості може впасти в калюжу і втопитися. З цієї ж причини подорожній не наважився пуститися вплав річкою на одній із багатьох колод, принесених течією до піщаних мілин.

Того дня віддаль між ним і кораблем зменшилася на три милі; наступного дня — на дві, тому що тепер він повз рачки, так само як Білл. Наприкінці п'ятого дня до корабля лишалося ще сім миль, а подорожній

не міг уже пройти й милі за день. Бабине літо ще тривало, і людина продовжувала лізти, час від часу втрачаючи свідомість, а позад неї весь час кашляв і хрипів хворий вовк. Коліна людини, як і її ступні, кровоточили, і хоч вона обмотала їх клаптями своєї сорочки, позад неї — на мохові і камінні — лишався червоний слід. Одного разу, озирнувшись, людина побачила, як вовк жадібно лизав її кривавий слід, і ясно уявила собі, який її чекає кінець, якщо тільки вона сама не заб'є вовка. І тут почалась трагедія — страшна трагедія боротьби за існування. Хвора людина плазувала, хворий вовк плівся за нею. Дві істоти волочили свої напівмертві тіла через пустелю, і одна чекала смерті другої.

Коли б це ще був здоровий, сильний вовк, людина примирилася б з своєю долею, але думка про те, що вона потрапить, як пожива, в череві цій огидній напівмертвій істоті, була людині противна. В ній ще залишилось почуття гидливості. Але людина знову почала марити, її знову мучили галюцинації, а світлі проміжки наставали рідше і на короткий час.

Одного разу подорожній прийшов до пам'яті від уривчастого дихання над самим його вухом. Вовк незграбно відскочив і, не втримавшись на ногах від слабості, перекинувся на спину. Це було смішно, але людина не розсміялась і навіть не злякалася. Подорожній уже був не здатний будь-що сприймати. Але його розум на мить прояснився, і він лежачи міркував. До корабля залишилось не більше чотирьох миль. Протерши очі, ніби застелені туманом, подорожній зовсім виразно побачив корабель, біле вітрило маленького човника, що нісся по блискучому морю. Але подорожньому ніколи не проповзти цих чотирьох миль. Він знав це і не відчував хвилювання. Знав, що йому не проповзти й півмилі, а все-таки подорожній хотів жити. Як можна вмерти після всього, що довелося перенести! Доля вимагала від нього занадто багато. І, вмираючи, він боровся зі смертю. Можливо, це було просто божевілля, але, будучи в самих пазурах смерті, він зневажав смерть і продовжував боротися.

Людина закрила очі і величезним зусиллям волі примусила себе зосередитись. Вона не хотіла піддаватись забуттю, яке заливало всі

глибини її свідомості, наче морський приплив. Це мертвуще забуття набігало, як хвилі, і потроху затопляло все єство подорожнього. Часом він майже потопав у ньому, безпорадно борсаючись, а потім, спонукуваний якоюсь незрозумілою силою, знаходив в собі нові обривки волі і впливав на поверхню.

Людина непорушно лежала на спині і чула, як повільно наближається до неї хрипке дихання хворого вовка. Ближче й ближче... нескінченно довго... Але людина не ворухилась. Ось дихання вовка вже біля самого її вуха. Шорсткий, сухий язик тернув людину по щоці, наче наждачним папером. Вона рвучко простягнула обидві руки, у всякому разі, — хотіла простягнути. Пальці скарлючилися, як пазури, але ухопили повітря. Швидкість і впевненість потребують сили, а в людини цієї сили вже не залишилось.

Терпіння вовк мав жахливе. Але й терпіння людини було не менш жахливим. Півдня подорожній пролежав непорушно, перемагаючи непритомність і стежачи за кожним рухом істоти, яка хотіла його з'їсти і якою він сам хотів поживитися. Інколи хвилі забуття заливали подорожнього, і він бачив довгі сні, але й уві сні і наяву чекав, що ось-ось почує хрипке дихання і відчує дотик шорсткого язика.

Подорожній так і не почув дихання вовка, але із забуття його вивело доторкання шорсткого язика до руки. Він чекав. Вовчі ікла стиснули руку спочатку слабо, потім дужче. Вовк напружував останні сили, щоб загнати зуби в м'ясо, на яке він так довго чекав. Але людина також довго чекала, і її роздerta рука вхопила вовка за щелепу. І поки вовк безсильно захищався, а пальці людини так само безсило стискували його щелепу, до вовчої шиї простягнулася друга рука. Через п'ять хвилин людина всією вагою тіла навалилася на вовка. Рукам людини не вистачало сили, щоб задавити вовка, але вона припала лицем до вовчого горла, і в роті було повно шерсті. Минуло ще півгодини, і людина відчула в горлі теплий струмінь. Відчуття було неприємне, таке, ніби в шлунок йому насильно вливали розтоплений свинець. Потім людина перевернулася на спину й заснула.

На китобійному судні "Бедфорд" було кілька членів наукової експедиції. З палуби вони помітили якусь дивну істоту на березі. Ця істота рухалась до моря. Вони не могли визначити, що то таке було, і, як люди науки, сіли в човен і попливли до берега. Вони побачили щось живе, але навряд чи можна його було назвати людиною. Воно було сліпе й непритомне. Плазувало по землі, наче якийсь дивовижний черв'як. Зусилля його здебільшого були марними, але воно намагалось-таки просуватися вперед і посувалося, може, зі швидкістю яких-небудь двох десятків кроків за годину.

Через три тижні, лежачи на ліжку китобійного судна "Бедфорд" і вмиваючи слізьми свої виснажені щоки, людина розповідала про те, хто вона така і що їй довелося пережити. Вона нескладно бурмотіла про свою матір, про сонячну Південну Каліфорнію та про обвитий квітами будиночок серед апельсинових гаїв.

Минуло ще декілька днів, і чоловік уже сидів за столом з членами наукової експедиції і офіцерами корабля. Він пожирав очима розставлені на столі їства, з неспокоєм слідкуючи, як їжа зникає в чужому роті, і його обличчя виражало глибоке розчарування. До нього повернувся здоровий розум, і все ж він ненавидів тих, що сиділи разом за столом, його мучив страх, що їжі не вистачить. Він розпитував повара, юнгу і капітана про корабельні запаси. Усі заспокоювали його багато разів, але він не вірив і хитро пробирався в трюм, щоб переконатися на власні очі.

Помітили, що він товстіє. Вчені похитували головою та розводили різні теорії. Вони обмежили його в їжі, але він продовжував розпухати.

Матроси посміхались. Вони все знали. І коли вчені почали за ним слідкувати, їм також стало все ясно. Вони бачили, як він після сніданку відправлявся на бак і, наче жебрак, простягав руку до кого-небудь з матросів. Матрос посміхався і давав йому недогризок галети. Людина жадібно хапала його, дивилася на нього, як скнара дивиться на золото, і ховала за пазуху. Такі ж подачки вона одержувала і від інших матросів.

Вчені були тактовні. Вони нічого не сказали йому. Але потай оглянули його ліжко. В ньому було повно галет. Матрац також був набитий ними. Галети стирчали з кожної щілини. Однак людина була при здоровому розумі. Вона лише вживала застережні заходи на випадок нового голоду, оце й усе. "Це пройде", заявили вчені. І це дійсно пройшло ще раніше, ніж якір "Бедфорда" загуркотів у гавані Сан-Франциско.